

Ш.А. ШОРТАНБАЙ

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: shokhan.shortanbaev@gmail.com*

**Қ. ЫСҚАҚТЫҢ «КЕЛМЕС КҮНДЕР ЕЛЕСІ» РОМАН-ЭССЕСІНДЕГІ
ҚАЛАМҒЕРЛЕР БЕЙНЕСІ ЖӘНЕ АВТОРЛЫҚ ҰСТАНЫМ**

Аңдатпа. Қазақ әдебиетіндегі эссе жанры кеңес дәуіріндегі әдебиетте көп көріне қоймағаны белгілі. Тәуелсіздік тұсында бұл жанрдың аясында авторлардың өздері куә болған кеңестік кеңістіктегі оқиғалар, көріністер кеңірек баяндалды. Қаламгерлер ойды көркемдік шындық аясында сараптап жеткізетін эссе жанрының ұтымды тұсын тиімді тәсіл ретінде қолданды. Мақалада роман мен эссенің байланысынан, өзара тұтасуынан туған көрнекті қаламгер Қалихан Ысқақтың «Келмес күндер елесі» атты екі кітаптан тұратын роман-эссесі нақты талданады. Роман-эссені ұлттық әдебиеттану негізінде саралап, өзіндік ерекшелігін, поэтикалық құрылымын айқындайды. Роман-эсседе автордың көрген-білгені, естіген-түйсінгені, көзқарас пайымдары мен толғаныс-толғаулары кестелі тілмен, жатық стильмен өрнектелгені талданады.

Мақалаға Қалихан Ысқақтың өзі жайлы, заманы жайлы, замандастары туралы, өскен ортасы мен туған өңірінің азаматтары хақындағы естеліктері мен есіндегілері жинақталып, деректі, шежірелі, көркем туындыға айналғаны жан-жақты арқау болған. Қаламгердің роман-эссесіне көркем тіл, поэтикалық баяндау, жатық стиль тән екендігі тұжырымдалады. Роман-эссе – балалық шақтың кермек дәмінен, естен кетпес оқиғалардан, қимас күндер елесінен, ұлт өмірінің арғы-бергі кезеңінен хабардар ететін, автордың өмірбаян дерегінің молдығы мен дүниетаным арнасының кеңдігін көрсететін, қазақ әдебиетін көркемдік, жанрлық, тақырыптық, деректік, танымдық тұрғыдан байытқан құнды дүние екендігі талданған. Қорытынды бөлімінде Қалихан Ысқақтың «Келмес күндер елесі» атты роман-эссесінің қазақ әдебиетін көркемдік, жанрлық, тақырыптық, деректік, танымдық тұрғыдан байытқан құнды дүние екендігіне тоқталады.

Кілт сөздер: роман-эссе, поэтика, образ, жанр, портрет, стиль, жазушы.

Sh.A. Shortanbay

*Senior Lecturer of Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: shokhan.shortanbaev@gmail.com*

**The Image of Writers and the Author's Position in the Novel-essay
by K. Yskak «The Illusion of the Past Days»**

Abstract. It is known that one of the genres of Kazakh literature, essays, appeared infrequently in the literature of the Soviet era. During the period of independence, within the framework of this genre, events and scenes in the Soviet space were described in detail, by the

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Шортанбай Ш.А. Қ. Ысқақтың «келмес күндер елесі» роман-эссесіндегі қаламгерлер бейнесі және авторлық ұстаным // *Ясауи университетінің хабаршысы.* – 2023. – №1 (127). – Б. 108–119. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.09>

*Cite us correctly:

Shortanbai Sh.A. Q. Ysqaqytyn «Kelmes kunder elesi» roman-essesindegi qalamgerler beinesi jane avtorlyq ustanym [The Image of Writers and the Author's Position in the Novel-essay by K. Yskak «The Illusion of the Past Days»] // *Iasauı universitetinin habarshysy.* – 2023. – №1(127). – B. 108–119. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.09>

authors. Writers have used the rational side of the essay genre as a powerful way to analyze an idea in the context of artistic reality. The article analyzes a novel-essay «Kelmes kunder elesi» («The illusion of the past days»), from two books, which is the result of the relationship between the novel and the essay by the outstanding writer Kalihan Iskak. He defines the features and poetic structure of the essay novel based on native literary criticism. The essay novel analyzes how the author writes very eloquently and with a peculiar style about the events he witnessed, as well as about his views and thoughts.

Memoirs of Kalikhan Iskak about himself, about his time, about his contemporaries, about the environment in which he grew up, as well as the memories of the inhabitants of his native land, which were collected to create a wonderful piece of art, served as the basis for writing the article. It is argued that the novel-essay of the writer is distinguished by artistic language, poetic narration and a peculiar style. It is analyzed that the novel-essay is a valuable world telling about the tastes of childhood, unforgettable events, ghosts of the days of the people's life, reflecting the abundance of biographical facts and the breadth of the author's ideological channel, enriching Kazakh literature in artistic, genre, thematic, source studies, cognitive terms. The concluding part says that the novel-essay of Kalikhan Yskak «Kelmes kunder elesi» («The illusion of the past days») is a valuable work that has enriched Kazakh literature in artistic, genre, thematic, documentary and cognitive terms.

Keywords: novel-essay, poetics, image, genre, portrait, style, writer.

Ш.А. Шортанбай

*старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы.), e-mail: shokhan.shortanbaev@gmail.com*

Образ писателей и авторская позиция в романе-эссе К. Искака «Иллюзия прошедших дней»

Аннотация. Известно, что один из жанров казахской литературы эссе в литературе советской эпохи проявлялся нечасто. В период независимости в рамках этого жанра были подробно описаны события и сцены на советском пространстве, свидетелями которых стали и сами авторы. Писатели использовали рациональную сторону жанра эссе как действенный способ анализа идеи в контексте художественной реальности. В статье анализируется роман-эссе «Келмес күндер елесі» («Призрак ненаступивших дней»), из двух книг, ставший результатом взаимосвязи романа и эссе, выдающегося писателя Калихана Искака. Он определяет особенности и поэтическую структуру романа-эссе на основе отечественной литературной критики. В романе-эссе анализируется то, как автор очень красноречиво и со своеобразным стилем пишет о тех событиях, свидетелем которых он стал, а также о своих взглядах и мыслях.

Мемуары и воспоминания Калихана Искака о себе, о своем времени, о современниках, о среде, в которой он вырос, а также воспоминания жителей его родного края, которые были собраны для создания прекрасного художественного произведения послужили основой для написания статьи. Утверждается, что роман-эссе писателя отличается художественным языком, поэтическим повествованием и своеобразным стилем. Анализируется, что роман-эссе – это ценный мир, рассказывающий о вкусах детства, незабываемых событиях, призраках дней жизни народа, отражающий изобилие биографических фактов и широту мировоззренческого руслу автора, обогащающий казахскую литературу в художественном, жанровом, тематическом, источниковедческом, познавательном плане. В заключительной части говорится о том, что роман-эссе Калихана Искака «Келмес күндер елесі» («Призрак ненаступивших дней») – ценное произведение, обогатившее казахскую литературу в художественном, жанровом, тематическом, документальном и познавательном отношении.

Ключевые слова: роман-эссе, поэтика, образ, жанр, портрет, стиль, писатель.

Кіріспе

Қаламгерлер эссе жанрын туындыны көркемдік шындық аясында сараптап жеткізетін ұтымды, тиімді тәсіл ретінде қолданатыны белгілі. Ұлттық әдеби дәстүрімізден нәр алған, роман мен эссенің байланысынан, өзара тұтасуынан туған, жаңаша пайымдауға негізделген бұл жанрды ұлттық әдебиеттану негізінде зерделеу қажеттігі айқын нәрсе. Оның қазақ роман жанрына қосқан үлесін екшеу, өзіндік ерекшелігін айқындау, поэтикалық құрылымын саралау да аса қажет. «Бұлардың әрқайсысы бір алдыңғы қатарлы шығарма болып табылмағанымен, белгілі бір дәрежеде әдебиетімізге келіп қосылған соны ізденістердің нышаны екендігін, жаңа сапаға ие бола бастаған қазақ әдебиетінің кезекті көркем көрінісі екендігімен санасу керек» [1, 556-б.].

Ұлттық әдебиетімізде кештеу дамыған жанр екендігі рас. Бастауында Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» романы тұрғанымен, кеңестік кезеңдегі әдебиетте көп көріне қойған жоқ. Тәуелсіздік кезеңінде роман-эссе жанрының қазақ прозасында да барынша дамығанын ерекше айтуға болады. Трансформацияланған жанрлық форма ретінде роман-эссе ұлттық прозамыздағы Зейнолла Қабдоловтың «Менің Әуезовім», Әбілқайыр Спанның Әбіш Кекілбайұлы туралы «Заңғар», Медеу Сәрсекенің «Қазақтың Қанышы», Әділ Дүйсенбектің «Шерағамның шеруі», Төлен Қауыпбайұлының Мұқағали Мақатаевтың өмірінен жазылған «Аққу саздары», Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша», т.б. туындылардың мазмұнынан көрініс таба алды.

Қазіргі әдебиеттегі роман-эссе жанрын көрнекті қаламгер, көркем сөздің хас шебері Қалихан Ысқақтың 2013 жылы «Ана тілі» баспасынан жарық көрген «Келмес күндер елесі» атты екі кітаптан тұратын туындысын нақты талдау барысында өзіндік ерекшелігін айқындауға тырыстық. Белгілі әдебиеттанушы ғалым Бақытжан Майтанов роман-эссе жанрындағы автор-баяндаушының рөлін, жазушы-автордың өзіне ғана тән субъективті ойларын зерделей келе: «Эссенің жанрлық мүмкіндіктері қолға ұстататын кілт – еркіндік. Авторлық баяндау еркіндігі. Бұл дегеніңіз – әртүрлі параметрлерге ұя тебетін уақыт пен кеңістік межелерін тиісінше сапырылыстыру арқылы сюжеттік-композициялық тың бітім қалыптастыру» [2, 22-б.], - дейді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдісі ретінде Қалихан Ысқақтың шығармашылығына шолу әдісі, оның көркемдік тұрғыда бейнелеу әдісі, прозадағы кейіпкерлер мен эпизодтарды талдау әдісі және салыстыру әдісі қолданылды. Шолу әдісінде «Келмес күндер елесі» роман-эссесіндегі автордың баяндауы, жазушылығы, шынайы таланты сараланады.

Сөз жоқ, әдебиетте әр бір шығарманы зерттеу барысында ішкі мазмұнына ерекше назар аударылады. Сондықтан талдау әдісіне шығармадағы кейіпкерлердің тағдыры, олардың басынан өткізген оқиғалары, оқиғалар желісіндегі эпизодтар басшылыққа алынды.

Салыстыру әдісі барысында жалпы, роман-эссе жанрындағы кейіпкердің өзге шығармалардағы бейнелермен ұқсастығы мен айырмашылықтары салыстырмалы түрде қарастырылды.

Талдау мен нәтижелер

«Келмес күндер елесі» роман-эссесін оқу барысында қаламгерлердің шығармашылығы туралы да, шығармашылықтан тыс уақыттағы көңілді мезеттері мен мұңлы шақтары, өміріндегі, өнеріндегі қалтарысы мен бұлтарысы, көпшілікке бимағлұм шығармашылық лабораториясы, өзіндік ортасы, таланты мен тағдыры, азаматтық болмысы мен парасат-пайымы, кісілігі мен кішілігі хақында көп жайларға қанығамыз. Мұның кейбіреулерге жай дүние сияқты көрінгенмен, өткен өмірден сабақ алуға, әр кезеңнің өзіндік ерекшелігі мен сипатын аңғаруға, жекелеген қаламгерлердің шығармашылық лабораториясын зерделеуге, әдеби өмір шежіресін, әдеби үдерістің қалпын, бағыт-бағдарын бағамдауға келгенде оқырман үшін ойланарлық дүние, зерттеушіге құнды құжат, қажетті мәлімет-ақпарат,

шығармашылық, көркемдік әлемінің мәселелерінің, жай-жапсарын айқындауда таптырмас рухани азық, тарих үшін, әдеби қауым үшін өткен күннен белгі, дәлел-дәйек, керекті дерек қоры болуы да ғажап емес. Мұның сыртында қаламгердің ұлты мен ұланы, оның жері мен елінің тарихы, өмір жайлы өрелі ойлары топтастырылған, көркем тілмен, жатық стильмен жазылған көркем туындысы, оқырманмен өткен күндер сағынышын, келмес күндер елесін бөлісетін элегиялық толғанысы, мұң мен сырға, сезім мен әуенге толы естелік-эссесі екенін бағамдасақ, ғылыми орта мен әдеби қауым үшін де, ойлы оқырман мен ертеңгі ұрпаққа да қажет екенін ескерсек, көп жайттың мәселесі аңғарылып, көп мәселенің жай-жапсары түсінікті болатыны анық.

Автордың замандастары мен қаламдастары жайлы ой-пайымдары қос кітаптың өн бойында дерлік ұшырасып жатады. Қалихан Ысқақтың роман-эсседегі баяндауына сүйенсек, университетке «келмей жатып танысқаным Ахан Нұрманов пен Тельман Жанұзақов деген жігіттер еді. Неге екенін білмеймін екеуі маған жылы ұшырады да тұрды» [3, 266-б.] - дейді. Сол жылы шыраймен ұшырасу ұзаққа созылатынын дәл сол сәтте қаперлеріне алмаған болар. Көп танысудың, кездейсоқ кездесудің біріне балаған болар. Тельманның қазақ журналистикасына сіңірген еңбегі өз алдына. Спорт тақырыбын да жете меңгеріп, оның орнығуына да себеі тигенін қарапайым көпшілік біле бермеуі мүмкін. Оқырман Спорт тақырыбындағы репортаж жанрын қалыптастырып, оның өзіндік стилін жасаған адамның Тельман Жанұзақов екендігін Қалағанның эссесімен танысу барысында біледі. Италияда өткен Олимпиада ойындарынан репортаж жүргізгенін, тау спортына ғашық болғанын, альпинизммен шұғылданып қана қоймай, сол кездегі санаулы шеберлердің бірі болғанын аңғарады. Тельман досының еліне, жеріне барған сәттерін, Сартымбет қарияның көпті көрген қазыналығын, қонақжайлығын да тамсанып еске алады. Достыққа адал, досқа жанашыр Тельмандай азаматтың жастарға жасаған қамқорлығын көпке үлгі, өнеге ретінде айтып өтеді.

Ахан Нұрмановпен таныстығы туыстыққа, достығы туысқандыққа бергісіз болғанын бұрын да оқығанбыз. Роман-эссенің бірқыдыру бөлігі Аханның азаматтық тұлғасын, батыл ұстанымын ашып көрсетуге арналған екен. «Шетел әдебиетінен лекция оқитын Мадзигон: «Дүниежүзілік классиканы Нұрмановтай білген адам университетте оқымай-ақ қойса болады» [3, 279-б.], - депті. Аханның көп білетініне, білімдарлығына берілген бағаның шынайылығына сенесің.

Біз біле бермегенмен, Аханмен студенттік жылдардың алғашқы жүздесуінен-ақ басталған достықтары сетінемеген Қалихан Ысқақтың қимас шақтарын еске алып, өткен күндерге сағынышпен, мұңмен жиі оралатын осынау кітаптағы жазбаларынан аңғарамыз. Суреткер жазушылығы, шынайы таланты туралы оқып білгеніміз өз алдына, оның пенделік құпиясы, қысқа ғұмырының көпшілікке беймағлұм қалтарыс-бұлтарыстары, оңашалыққа үйір, саяқ жүруге үйір оның жанын не мазалады, өмірге қыжылы, тағдырға наласы неден туындады? Кеңестік идеологияның ықпалын ысырып тастап, Құланды пір тұтты, тың игеру мәселесінде ұлы дүрмектің астарында даңғаза мен дақпырттың қатар жүргенін ерте байқады. «Тың дейтұғын ортасында отырса да Ахан ол туралы бір ауыз жылы сөз айтқан жоқ. Тың дейтұғын науқанның ар жағында не саясат жатқанын біреу түсінбей мазақтады, біреу түсінсе де жампоздықпен далақтады. Ахан тың әкелген қасіретті жазды. Қасіретке қаламнан басқа жұмсар қаруы жоқ еді» [3, 302-б.].

Екі апта бойы боранмен алысып, екі апта бойы өлікпен сөйлескен Болат деген кейіпкерінің сұм тағдырға қарата айтқан, ашынып айтқан сөздерінен автор Аханның да заманнан түршіккен қалпын көретінін, заман-зауалдың ата-бабаларынан тартып өзіне дейінгі өмірлерінде шеккен зәбірдің, жабылған жаланың, көрген қысастықтың аз болмағанын аңғартады. Өзі айтпаса да, өзегінде өткен күндеріне деген кіжіністің бар екенін, кеңестік кезеңнің китұрқы саясатынан ұлы атасы Нұрманның да, өз әкесі Шайдахметтің де аз азап

шекпегенін, мұның бәрін Аханның өзінсіз өткен 60 жасын атап өту барысында елдің көнекөздерінен естіп, көңілі қамыққанын жазады. Кейіпкер Болаттың айтатын: «Е, дос-ай дос! Екеуіміздің күніміз де күн емес, иттің күнінен де бетер болды ғой!.. Әкеміз анау арыстай болып сулап жатқан... Өмірінде тірі пендеге тырнақтай қиянат жасаған жоқ еді. Ендеше мұны сорлатып соншама шығынға неге айдады?» [3, 303-б.] деген сөздері Аханның да тағдырына, заманаға қарата айтқан сөзіндей. Құланды жазуы – нағыз ерлік. Асқақ Құланның ұрпағы Қыпшақ Құлан заманның көзсіз батыры. Ахан саясатқа сүйенсе, Құлан иесіз қалады. Құлан-Кейкіні кейінгі ұрпаққа үлгі етем десе, аждаһаның аузына жұтылады.

Туындының айтары аз болмағанын азшылық ұқты. «Айсберг әдісі» дегеннің әлем әдебиетіндегі орнығуына Хемингуэйдің ықпалы зор десек, қазақ әдебиетіндегі көрінісінің алғашқы үлгілерін Аханның астарлы туындысынан айқын аңғаруға болатындай. Билік, бақылау қай Құланды жазғанын білмей састы, Ахан өз Құланының қағынан «жерінген» жоқ. Суреткерлік әдді, шебер қиял, өміршең идея көркем әдебиеттегі Құланды биікке көтерді. Аханның жазғаны шындық, Құланы – тәуелсіз елді аңсаған ұлан екендігі, қаламгерлік ұстанымы азаматтық тұлғасымен ажырамас бірлікте біте қайнасып жатқанына бүгінде елі куә, ұрпағы ұлына разы. «Уақыт деген шіркін қаламға да ерік берген жоқ. Соған қарамастан, совет өкіметі қазақтың тарихынан атын өшіріп тастаған аяулы азаматтарымыздың бейнесін көркем әдебиетте қайта жаңғыртқан қаламгердің бірі Ахан болды. Өттең кеңшілік заманға іліге алмай қалды. Кім біледі, Алла ұзағырақ ғұмыр бергенде Ахан бүгін «Құланның ажалын» қайта жазар ма еді?.. Қалай да...» [3, 6-б.], - деп қамығатын Қалихан құрдасының айтпағы да бүгінгі қалың оқырманға түсінікті-ақ.

Роман – прозалық көркем шығарманың көлемді эпикалық түрі. Оның эпикалық шығармадан айырмашылығы ұзақ баяндауды негізге алады. Сол себепті онда өмір құбылыстары, адамдардың қарым-қатынасы кеңінен қамтылады. Роман бүгінде әлемдік жазушылардың ең танымал жанры. Қалихан Ысқақов өз роман-эссесінде өмір шындығын өзек етеді. Бұл ретте оның қаламынан көркем әлемнің қанық бояуын көруге болады: «Жер дүниені қызғылт шұғыласына малып, мыстай балқыған ай жоғарылай түсті. Айдың айнымалы нұрында жайпақ төбешіктер зорайып, жаман ши, тобылғы шоғырының өзі үй орнындай болып көрінеді. Шөп басын самал тербегенде ұлғайып ұзарған селдір көлеңкесі толқып, жер көшіп бара жатқандай әсер береді» [4, 70-б.], «Шығыс жақ жаңа алаулап келеді. Түн көлеңкесі үйелеген төбе баурайлары бірте-бірте жарық тартып, күзгі жауынмен қайта көктеген шөптің түсі ашыла берді. Түнде мол шық түсіпті» [4, 115-б.].

Ал Қалихан Ысқақов тағдырлы туындыны аяқтап үлгере алмағанын аяқсыз қалдырмай, рухтас досының ой желісін үзбей, өзінше тұжырымдады. Шығарманың нүктесін қойған Қалиханның ойында, «Қолымда «Құланның ажалы» қалды. Екінші бөлімін қазақшалап, үшінші бөлімін қысқа қайыруыма тура келді. Аханның ойын таба алдым ба, таба алмадым ба, білмеймін... Амал жоқ, Аханның өзі болса басқадай аяқтар ма еді?..» [3, 316-б.] деген өкініш қалды.

Эссе – оқырманды ой теңізіне жетелейтін, өзіндік ойлау мен сезіну қажеттілігін туғызатын рухани әлемге азық сыйлайтын әрі әлемдік құбылыстарды өткір қабылдауды ерекшелейтін көркем туынды дейді С.Негимов. Эссе шығармаға қарағанда еркін, көркемдік-публицистикалық жанрдың бір түрі. Сондықтан роман-эсседе өміршең деректер мол. Осы эссені оқу барысында біз Ахан досының соңында қалған шығармашылық мұрасын жинап-теріп, кейінгі ұрпаққа жеткізу міндетін абыроймен атқарғанын, «бір кем дүниенің» түгенделмесе де, бүтінделгенін аңғардық. Шынында, автордың ой-толғамдарын толқымай оқу мүмкін емес. Аға буынның аялы алақанының жылуын, үзеңгілестерінің өнерде бәсекелес болғанымен, шынайы өмірде адалдық, достық, адамгершілік дейтін адами құндылықтардың құнын төмендетпегенін, інілерінің ілтипатқа толы көңілін сағынышпен еске алады. «Жастық шақта гүл алаң» деп Абай айтқандай, жастық жалынының қызу шағын көркем бейнелейді.

«Атадан жалғыз болсам да, ағадан кемдік көргем жоқ. Тағдырдың маған қиған бақыты шығар, мен ағалар қолтығында көп жүрдім. Бірі Кетік дейтұғын, бірі Кержақ дейтұғын, бірі Кольхауын деуші еді, бірі қалжың-шыны аралас әңгімемді қызық көретін, бірі үлкен үміт күтетін, бірі жанашырлық жасайтын. Бір-бірімізге барынша, әркімнің қолынан келгенінше атмосфера жасауға тырысатынбыз» [3, 411-б.], - деп ағынан жарылады.

Қос Ғабеннен көрген қамқорлығын, Мәскеуде Тәкенмен өткізген қимас сәттерін, Шәкен Айманов пен Мәжит Бегалиннің, Сафуан Шәймерденов пен Әнуар Әлімжановтың, Қалағанның, Хамаңның, Жүмекеннің, Мұқағалидың азаматтық болмысын, кісілік келбетін көз алдына әкеледі. Ал, Тельман, Ахан, Сайын, Қабдеш, Әкім, Қомшабай, Нәзір, Жақау, т.б. туралы әңгімелері ұлттық әдебиетіміздің кемелденуіне бірге үлес қосқан, ыстық-суығына бірге күйіп, азабы мен рақатын бірге сезінген құрдастарының адами, азаматтық бейнесін, қаламгерлік һәм қайраткерлік болмысын аша түседі. Әрқайсысының өз әлемі, өз «мені» болғанымен, ортақ мүдде, ұлттық рух, әдеби орта көзқарастарын тоқайластырып, танымдарын бір арнаға тоғыстырғанын іштей мойындайды, іштей ұғынысады.

Алтайдан кіндіктері бір, жамағайындығы және бар інілері туралы айтары аз емес екені белгілі. Оралхан, Дидахмет, Әлібекпен арақатынасы, аралас-құраластығы оқырманын бейжай қалдырмасы анық. Ағаларының аялы алақанының жылуын інілеріне сезіндірмесе Қалихан кім болмақ? Алдына шақырып та айтатын, батырып та айтатын, көңіліндегі ойларының інілерінің шымбайына бататын тұстары да баршылық, алақандай ауылынан бастап ортақ Алтайға дейінгі аралықтағы шетін мәселелердің ортақ шешім тауып, шешіліп жататын тұстары да кісі қызығарлық.

Өңірдің тынысы мен тіршілігі, ауылдың әлеуметтік жағдайы мен әулеттің тұрмыстық халі де ортақ әңгіме арнасына айналып, елдік мүдде мен ұлттық рух мәселесімен түйінделетін толғақты тақырыптар ешқашан үзілген емес, ойларынан бір сәт те ажыраған емес. Мұны Қалағанның осы кітабынан да, ой-пайымдарынан да, іні-әріптестерінің жазған-сызғандарынан, ағаларына, бір-біріне деген ілтипат-көңілдерінен де айқын аңғарамыз.

«Әулет және әлеуметтің» өне бойынан автордың сыр сандығын бірге ақтарыса отырып, қимас күндеріне бірге саяхаттаймыз, елесін санада қайта жаңғыртуға «атсалысамыз», өткенін бірге еске түсірісіп, ұмытқанын, жоғалтып алғанын, жоғын бірге түгендейміз. Қаламгердің әдемі, көркем баяндау тәсіліне елтіп отырып, сырласына, мұңдасына қалай айналғанымызды сезбей қаламыз. Бірде автормен ел кезіп, жер аралап, Алтайға сапар шексек, енді бірде Мәскеудегі сағынышқа толы сәттеріне куә боламыз. Жазушылар Одағындағы мәселелермен етене танысып, «Қазақфильмдегі» киноға бергісіз күндерінің ғажайыптарына таңқалып, таңдай қағамыз.

Жазушы өмірбаяны мен шығармалары арасындағы ұқсастық сырының себебін өмірден көрген-білгені мен керекті дерегін сұрыптап беруде, өмір шындығын реалистік тұрғыда сипаттауда шынайылықты арттыра түсуге септігі тиетінін, оған көркемдік шындыққа ұластырудағы өзіне тән суреткерлік шеберлігін қоссақ, мәселенің байыбын түсінер едік. Қаламгерлердің өмірі шығармашылық жолымен тұтасып кететінін, өзара бірлікте, байланыста болғанын зерттеушілер де жоққа шығармайды. Егер оқырман жазушының көркем туындыларымен жете таныс болса, онда қаламгердің шығармашылық лабораториясына қатысты көп жайтты аңғара алатынын айтар едік.

Мысалы, «Қоңыр күз еді» повесіндегі бас кейіпкер Қасымның автордың тікелей өзі болмағанымен, ондағы кейбір детальдар, оқиғалар өзінің өміріне қатысы бар екенін айтқан. Жалпы, роман-эссесіндегі өткен күнге ойша оралулар сәтінде қаламгердің осы кезге дейін жазылған көркем прозасындағы кейбір кейіпкерлердің, оқиғалардың, эпизодтардың арақидік қылаң беріп отыратыны жасырын емес. Жанама, тікелей қатысы бар дүниелерді жазушы қаз-қалпында емес, көркемдік сипат дарыта отырып, шебер қиюластырады.

Автордың «Қоңыр күз еді» повесіндегі Қасым қиялындағы ой-арманның, бастан кешкен балалық шағының қаламгер Қалиханның балалық шағымен біте қайнасып, мидай араласып, етене сапырылысып жататынын да аңғарамыз. «Мен терезенің алдында отырмын. Ақ жауын толассыз себелеп тұр. Лекіте соққан жел, жөңкіле көшкен бұлт, қалтырап ұшқан жапырақ, шуылдаған мазасыз қарға мен ұзақ – бәрі де менің ауылымды елестетеді. Бір жылдарда қош айтысқан балалық шағымды әкеле жатқандай» [5, 48-б.].

Мәселен, повестегі Қыдырханның өзімен интернатта бірге оқығанын, қандай оқушы болғанынан хабардар болсақ, оның Бүкір аталу себебіне, өзіне тән қылықтарына куә болсақ, сол Қыдырхан бейнесі авторға өмірде де бөтен болмағаны байқалады. Жетімдіктің зардабын ерте тартқан повестегі Қыдырханнан роман-эсседегі Қыдырханның елеулі өзгешелігі де байқалмай қалмайды. «...Қ.Ысқақов өз геройын көріп қана қоймай, онымен кәдімгідей сөйлесетін тәрізді. Бұл – шын суреткерге тән машық. Мынау мектеп директорының сөзіндегі әрбір ырғақ-тыныстан оның қай түрде, қалай сөйлеп отырғанын көзге елестету оқушы үшін де қиын емес. Дәл осы сөз арқылы оның мінезін білу одан да оңай. Демек, диалог өз міндетін атқарып тұр» [6, 149-б.].

Автордың поэтикалық ізденісі, тіпті шағын ғана диалог құрудағы жаңашылдығынан, шеберлігінен айқын аңғарылып, болашақ суреткер жазушының характер жасаудағы, образ сомдаудағы өзіне тән стильдік ерекшелігі айқын байқалып тұр. «Қандай шаруа болмасын ересек Қыдырхан соның басында жүреді. Мерекелік ұрандарды жазатын да, қабырға газетін әшекелейтін де сол, бүкіл жетімектердің шашын күзейтін де сол, шеберлігі аудан басындағы шаштараздан асып түспесе кем емес, тірлікке керек-ау деген көп нәрсені Қыдырханнан үйреніп едік», - дегенінен Қыдырханның шынайы өмірде намысшыл, еңбекқор болғанын байқаймыз.

Әдебиет зерттеушісі М.Арнауодтың пікіріне сүйенсек, «Образдар ғана суреткерді оятып, оның қызығушылығын туғызады немесе олармен үйлесуге әкеледі, ең жоқ дегенде айрықша сүйіспеншілігін тудырады. Олар қандай да бір қозғаушы күшті иемдене отырып, бұрыннан жат формасыз, шашыраңқы күйде көрініс таба тұрып, өзінше өмір сүру үшін автордың жан-дүниесінен бөлініп шыққысы келеді. Мұндай идеялардың белсенділігі мен суреткердің өзін-өзі ұмытушылығы – оның табиғатындағы эмоционалдық факторлар мен қиял-елес дүниесінің әрекеті» [7, 5-б.].

Анасының дүниеден озар шағындағы өтініш, аманатын автор есінен шығармай, көркем шығармаларына да тиек еткен. Анасы айтқан үш тілекті: «Біріншісі, сен ер-азаматсың, мен өлгенде жыламауың керек, екіншісі, мен дүниеден озған соң, ауылда тұрмайсың, оқы, білім ізде. Үшіншісі, біз дуалы ауыздымыз, сондықтан ешкімді қарғама, саған жаманшылық жасаған адамның жазасын құдай береді» [2, 178-б.], - өмірлік қағидатына, ұстанымына айналдырғанын оқырман қауым роман-эссеге дейін де таныс екені айтқымыз келеді.

Мәселен, Рамазан Тоқтаров досының кіші әкесі Төлешпен талай дәмдес болған авторды оның өзгеше болмыс-бітімі, усойқыдан ащы тілі, өзінен басқа ешкімді тыңдамайтын қырсық мінезі қызықтырды ма, әйтеуір Төлеш сөзін, бейнесін, атын, іс-әрекетін туындыларына арқау еткенін, болмыс-бітімін, мінез-құлқын Қара Диюға таңғанын білеміз. Ал Төлештің Рамазанның босбелбеулігіне, енжар қылығына көңілі толмай, салақтаған «қарашелекке» теңейтінін де, оны автор Жақып (Қарашелек атанған) атты кейіпкерімен ұқсастығын да оқырман қауым біледі. Оны Қалихан Ысқақтың өзі «Рамзайдың қаламына ілікпеген туыстарын, әсіресе, Төлештің атын өзгертпестен «Ақсу – жер жәннаты» романимда біраз эпизодтарға дәнекер етіп едім» [8, 114-б.], - деп еске алады.

Өзі туралы: «Өз басыма келсем, менде алғашқы нұсқа (черновик) деген болмайды, көп отырып, көп ойланып, басымдағы ойды бір жүйеге келтірмей, он сөзден бір сөзді тандамай қағаз шимайламаймын, әр сөйлемді көкейде жонбай, көңіл көншімейді, алғашқы нұсқа деген маған өтірік еңбек сияқты болып көрінеді де, одан ләззат ала алмаймын. Мүмкін сирек жазатыным да осыдан шығар» [3, 107-б.].

Рамазан туралы: «Рамазан молдасын құрып еденде отырып жазатын. Ертесімен тұрады, бетін жумастан, жартылай жалаңаш қалпы, қай ғасырдан қалғанын кім білсін, «Рейнметал» дейтұғын шойын машинкасын алдына қойып, шарқылдатады да отырады. Ол – өндіріп жазатын. Бір отырса, тұрмастан, бәйбішесінің шәйін суытып, мәйін шулықтырып, бір межеге жетпей тоқтамайтын. Бітіріп алып, жазғанын артынан сұрыптайтын еді. Не де болса молынан шашып тастайтын да, соны қайта жинауға келгенде сөзін де, өзін де аямайтын. Біз «творчестволық кухнямызды» бір-бірімізден жасырмайтын едік» [3, 108-б.].

«Зейнолла эмоцияға берілмейтін, сырт қарағанда, тым салқынқанды, қаламы қатқыл сияқты, соған қарамастан айтар ойын жібектей ширатып отырып жұлынына дейін жеткізеді. Ең бір жақсы қасиеті, сынап отырған объектісін, авторды қырлап, тіл тигізген емес. Бұл кез-келгеннен табыла бермейтін мінез» [3, 110-б.].

«Тәкеннің олпы-солпы дүниелерді қара сиямен сызып отырып редакция жасайтын әдеті. Бірде оншақты беті қара-ала шимай болған «Абай жолын» оның столынан көріп, семинарға келген Әбу ақсақалдың шалқасынан түскені бар. Тәкеннің қолы қазымыр еді. Оның мінезіне, тіліне бітпеген қазымырлық қаламында қалған. Бірақ ол кінәмшіл қазымырлық емес, қаламының сұлтандығын танытатын, өнерге биіктен қарайтын кірпияздығы болатын. Үш жыл қасынан қалмай жырақта жүргенімде ағадан жұққан бір қасиет болса, ол осы тілге деген кірпияздық шығар» [3, 15-б.].

«Жүмекен бір ғана поэзия емес, әдебиеттің әр жанрына бақайшағына дейін шағып отырып әдемі талдау жасай беретін, бірақ баспасөз бетіндегі сынға араласып мақала жазған емес, ара-тұра аудиторияда болып тұратын айтысқа да шыққан жоқ, оның сыны көптің құлағына емес, авторлардың назарына, жеке отырыстарда айтылатын, жеткізіп айтатын, кесіп айтатын, сонсоң да кейбіреулер одан сескеніп жүретін» [3, 128-б.]. «Өткен ғасырдың алпысыншы жылдары классиктердің егініне түскен ерен таланттың иесі екі ақын – Мұқағали мен Жүмекен ел аузына ілікті. Мұқағали өзі айтқан «қара өлеңнің шекпенін» қымтап жауып, көл-көсір, еркін талантымен көптің көңілін тапты да, Жүмекен интеллектуалды поэзияның биігіне көтерілді...» [3, 355-б.].

Университеттегі Әуезовтен тыңдаған дәрісі өз алдына, ол Қайым Мұхамедхановпен бірге өткізген күндерінде Мұханды, оның табиғатын, парасатын шын танығанын жасырмайды. «Университет қабырғасында дәріс алдым деп сырттай тамсанғаным болмаса, Әуезовтің кім екенін білмеппін ғой. Шетел әдебиетінің, орыс әдебиетінің тарихын ежіктеп, саяси экономия, жағырапия, КПСС тарихын жаттағанша, Мұханның лекциясын бес жылға созса да артық емес екен-ау!... [3, 216-б.] - деген ойлар білгір әдебиеттанушы Қайыммен етене жақындасып, сыр бөліскеннен соң туғанын байқаймыз.

«Абайдың ақын шәкірттерінің» қандай қиындыққа ұшырағанын, қоғамнан қандайлық теперіш көргенін естігенде Қайыммен бірге қамығады. Ең белді, көрнекті жазушымыздың (Әуезовтің) көрген құқайын естіп-білген Қалиханның төбе-құйқасы шымырлайды. Қазақ зиялыларына ертеректе төнген зауалдың қайыра соққан дауылына, қаһарына ұшырағандардың алдыңғы легінде Әуезовтің жүруі, Әуезовтің маңайындағылардың жүруі, көп жайды аңғартады. Кешегі Алаш идеясына адалдық танытқандардың сазайын тарттыру үшін, сабасына түсіру үшін арысы орталықтағы өктем көзқарастың, берісі өзіміздің, жергілікті биліктің, әміршіл жүйенің ызғары еді. Озбыр саясаттың өзімшіл саясатынан тұтас буын зардап шекті, қалың қазақ қасіретін көзбен көрді. Зиялыларымыз қудалауға ұшырап, ит жеккенге айдалды. Мұхаж Мәскеуді паналады.

Осының біразы бүгінде белгілі болғанмен, Қайыммен іш тартып әңгімелеу барысында мәселені тереңірек түсінді, кейінірек ҰҚК-нің өкілдерімен оңаша кездесу арқылы зиялыларымыздың да талай арандатуға ұшырап, бірін-бірі тығырыққа тірегендерін естігенін егіле отырып, бүгінгі ұрпаққа там-тұмдап жеткізеді. Сатқындықтың, аярлықтың, көре алмаушылықтың кесірінен қаншама тағдыр азап көрді, қаншама есіл ер өмірін өкінішпен

өткізді, қаншама отбасы жапа шекті? Ұлтымыздың кеңестік кеңістіктегі өмірінің, жүріп өткен жолының бәрі ғажайыпқа толы емес еді. Халық басына түскен нәубетті қаламгер алдымен сезінді, ел көрген қиындықты жазушы қауымы иықпен көтерісті, жанында болды, ұлт мүддесін жоғары қоя білді. Зиялы қауым қай заманда да ұлттың сөзін сөйлеген жоқшысы болды. Ұлттың ұпайын түгендесуге үлес қосты. Өзгеде кеткен кегімізді қайтарды, қанжығасында кеткен қарындастың дауын жоқтады. Қалам иелерінің қазақтың қай мәселесінде де қағыс қалып көрген жері жоқ.

«...Біздің жігіттер қыстың көзі қырауда көшіп қонатын және де пеші жоқ, булығы бітеу, тірі жан түгілі қой қамасаң да құмалағымен қатып өлетін қайдағы бір күркеге тап болатын да жүретін» [3, 272-б.]. Бұл соғыстан кейінгі кезеңде әдебиет пен мәдениеттің, ғылым мен білімінің ортасы саналатын Алматыға табан тіреген қаймана қазақтың қаладан көретін алғашқы теперіші, пәтер иелерінің босқынға қарағандай жиреніп, пәтершілердің бөгде өңірге, өгей өмірге бірте-бірте бой үйретуінің, алда талай көрер қағажуының басы іспетті. Мұндай өмірге де «жетімдер әулетінің» (өзі тектес, құралпас, тағдырлас, пәтерлестеріне Қалихан ағамыздың қойған атауы) тап болғанын, бірте-бірте бой үйреткенін, сол үйшіктерде тұрып-ақ ұлт әдебиетінің қазынасын молықтыруға қал-қадерінше күш жұмсағанын, «тастақтықтар» үйлерінің дәлізінде қазақ әдебиетінің нәрі саналатын туындыларының іргетасы қаланатынын, көші басталып, керуені болашаққа бет түзейтінін ол кезде білмеген де болар, сірә?! Үй тар болса да, көңіл кең, жұпыны өмір кешсе де, жазғандары талай буынның ризығына айналып келе жатқан замандастарының дені «Сансызбай, Әнуарбек, Ізтай, Сәкен, Сағи, Тұманбай, Нәсір, Ахан, Тельман, Оспанхан, Илия, Шәміл, Бекмырза, Жақан, Қабдыкәрім, Қосжан, Өмірбек, Бек, Әбіқұл, есіме түспегені бұдан жүз есе көп, қойшы әйтеуір, қазақтың зиялы деген жұртының кейінгі толқынының да 99,9 пайызы қайын енесіндей қақпас мәтүшкелердің қапсырмасын» [3, 273-б.] паналағанын, өмірдің қызығы мен қиындығын бірге өткізген күндердің әр сәті қымбат, әр мезеті сағыныш болғанын төгілте жазады.

Өнерде бәсекелес болғанымен, өмірде жұптары жазылмаған, қайғысы мен қуанышы ортақ, әрқайсысының жазары басқа, айтары бөлек болғанымен, жағдайлары қарайлас, деңгейлері шамалас кезеңдердегі достық пен жолдастыққа адалдықтарын сағынады, білуге құмарлық пен өмірге, өнерге құштарлықтарын аңсайды, ауылдың дарқан көңілі мен пейілін, мінезі мен болмысын қалаға сіндіруге келгендегі әрекеті мен қарекеттерінің еш болмағанына сүйінеді. Жергілікті ұлт тұрғындарының азшылығы қалада ғана емес, далада да сезіліп жатқан тұста ел үмітін сетінетпей, ұлттың ертеңгі өміріне, ұрпақ тағдырына өздерін жауапты сезініп, тілімен де, жүрегімен де, жазған-сызғанымен де үлес қосқандары, «білек күшін» де пайдаланатын тұстарын қаламгердің боямасыз жеткізетінін, ойындағысын ғана айтып қоймай, дерегі мен дәйегін, танымы мен ұстанымын да байқатып отырады. Алдыңғы буын ағаларының эстафетасын ілтипатпен қабыл алып, ел тағдыры, ұлт өмірі, әдебиет пен руханият тағдыры сынды мәселелерге де батыл үн қосып, өзіндік ой-көзқарастарын, ұстанымдарын білдіруден бой тасалаған жоқ. Әсіресе, шығармалары арқылы да қоғамға деген ішкі қарсылығын, әкімшіл-әміршіл жүйеге деген наразылығын, биліктің ұстанған саясатына ұлт жанашырларының «ұлтшыл» әрекеттерін, ертеңгі өмірге деген ел үмітін, аңсарын байқатпай қалған жоқ. Сәкеннің «Жапандағы жалғыз үй» соның жаңғырығы, Аханның «Құланның ажалы» соның мысалы, Жүмекеннің «Менің Қазақстанымы» соның айқын куәсі дерлік.

«Алматыда отырсаң, елді ойлайсың, елге барсаң, Алматы есіңнен шақпайды. Ауылда ағайын көп пе, Алматыда көп пе? Сәл алыстап кетсең, екеуін де сағынасың. Ауылмен кіндігім жалғасқан. Алматыда өмірім өтіп келеді» [3, 247-б.]. Автордың ауылымен кіндігі жалғасып жататынын көзіқаракты оқырман біледі. Өйткені, бар саналы ғұмырын шығармашылықпен өткізген Қалихан Ысқақтың қай шығармасы болмасын Алтайсыз күні жоқтай, туған жері қамтылмай, айтылмай қалған туындысы жоқ секілді көрінеді.

Тырнақалды туындысы саналатын «Қоңыр күз едіден» бастау алған туған елге деген құрмет, өскен өңірге деген тағзым, тумалас тарына деген сағыныш сүйекті, шоқтығы биік романы «Ақсу-жер жәннатына» дейінгі аралықтағы бар шығармасында дерлік шынайы көрініс тапқан. Туған жерге, елге деген сүйіспеншілікті, оның тау-тасы мен өзен-бауына дейінгі дүниенің бәріне алаңдауды, әр төбесі мен текшесінің тарихын білмекке деген құштарлықты Қалихандай түйсініп, сүйсініп жазса, өлкетану дейтін саланың ауқымы кеңіп, орталықтан тысқары жатқан талай қазақ ауылы мен шалғай ауданының мәртебесі тасып, мәселесіне ел, жұрт, билік назары ауар еді. Осы тұста Қалиханның жерлес жазушыларының да осы мәселеге келгенде көп қаламгерлерден бір бәс жоғары тұрғанын несіне жасырамыз.

Баспасөзден де, сұқбаттарынан да автордың талай жылдан бері алты ай жазды ауылында өткізіп, шығармашылықпен еркін айналысуға, бой жазып, демалуға, суына, буына түсіп, ем алуға, елін, жерін аралауға мүмкіндік тауып, үнемі ғадетіне айналдырғанын оқып жүретінбіз, еститінбіз. Әсіресе, тәуелсіздіктің елен-алаң шағындағы, нарықтық экономикаға өнер тұстағы, елдің еркіндікке қолы жеткенімен, мүмкіндігін оңтайлы пайдаланудың қырсырын жете меңгере, игере алмай жатқан сәттегі көрген қиындық пен сол қиындықты еңсерудегі жіберген қателік пен көзсіз ерліктер де көз алдынан өтті. Қаламын қаруға айырбастағанымен, сөзін өткізер, айтып жеткізер тұстарда қарап қалмады. Шаруашылықты жүргізудің тәсілі өзгеріп, жекеменшікке негізделген қатынас орнап, жекешелендірудің сан түрлі жолмен жүзеге асқан сәтіндегі босқан елді де көрді, қаңырап иесіз қалған жерді де көрді. Осы тұста бардың мұқтажын айтуға, жоқтың мұңын ойлауға тура келді. Әрине, маңайында, қасында ел деп соққан жүрегі бар азаматтар болды. «Алла жазса, кетіктің орны толар, кемістік түзелер, толтыратын да, түзететін де қазақпын дейтін азаматтар Қаратайға да келе бастады» [3, 173-б.], деп жазғанындай, өтпелі кезеңнен ес жиып өткенімен, алдағы атқарылар істің ауқымы да ұшан-теңіз екенін білді.

Ұлттық парктердің халықаралық орталығының берген бағасына сүйенсек, «әлемде бұған теңдесетін (Қатынқарағайды айтып отыр) дәл осындай жер жоқ». Тәңірі сыйлаған табиғаты, Отыкен заманынан мирас болып қалған территориясы, елге, жерге төнген зауалдың бәріне төтеп беріп, сол ел мен жерді көзінің қарашығындай сақта келе жатқан тұрғыны, сан қатпарлы тарихы бар елмен, өңірмен қалай мақтансаң да жарасатыны ақиқат. Қолынан жазу келетін, жүйелі, шешен сөйлейтін, тауып айтатын, қазып айтатын Қалихан Ысқақтың осы мәселелерді жазбауы да, толғақты мәселелер туралы толғанбауы да мүмкін еместей. Жерді қорғаған ерін, елдің бүтіндігін ойлаған азаматын айтпағанда кімді айтады, олар туралы жазбағанда кімді жазады?

«Шабанбайдай жер қайда?», «Қаратайдай ел қайда?» деп кітап жазуды қалаған, ел ағасы атанған Бошай Кітапбаевтың аманатын орындауға қаламгер Қалихан бәрін ысырып тастап кіріскенін өзінің айымен естіп-білдік, соның өтеуі – қолымыздағы «Келмес күндер елесі» деп аталатын қостомдық. «Азаматына қарап, ауылын таны» демекші, сол ауылдың ажарлы, базарлы қалпын жаһандану кезеңінде сақтап, кейінгі ұрпаққа аманаттау үшін еңбек етіп жүрген ел азаматтарының шынайы бейнесін сомдап, бүгінгі күннің шындығын жырлайды. Автор «ауылды тоздыру – қазақты тоздыру! Бір халықтың тамырына балта шапқанмен бірдей», - дейді. Ал біз автордың сүйікті пір тұтатын жазушысы, көрнекті орыс қаламгері Буниннің сөзімен түйіндесек, «пендеге де, батырға да, Адамның бүкіл ұрпағына ортақ мылқау өліктердің мәңгілік мекені бар екенін ұмытпа».

Қалихан Ысқақтың жазушылық шеберлігінің жарқырай көрінетін тұсы, оның стильдік-тілдік қолданысының ерекшелігінде болса керек. Роман-эсседе де осы мәселе айқын көрініс тауып, оқырманды ұлттық тілдің бай қорының қойнауына жетелейді, қазынасынан мейлінше сусындатады. Жергілікті тілдің ерекшеліктерін ұтымды қолдану да қаламгерлік шешіммен үндесіп, үйлесіп жатыр.

Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айшасында» балалықтың кермек дәмі арқау болса, ал Зейнолла Қабдоловтың «Менің Әуезовім» роман-эссесінде көбіне зиялы орта, ұстаз ұлағаты төңірегіндегі автор көзқарасымен түйінделіп жататыны белгілі. Ал Қалихан Ысқақтың роман-эссесінде қаламдастарының қилы өмір тарихы, оқырманға беймәлім жеке қаламгерлік шеберханасы, өзара қарым-қатынасы мен қоғамға көзқарасы ортақ желі құрап, жазушының қоғамдағы орны таразыланады, мұның бәрі, айналып келгенде туындының сюжетін құрудағы, композициясын түзудегі автордың жеке суреткерлік қабілетімен астасып тұр.

Роман-эссенің тілі ерекше кестелі сөз бен ой арқылы көркемдік кемері өзгеше ашыла түскен. Өзіндік жазу стилімен ерекшеленетін автор туындысы көркем шығармалардан, әсте, кем оқылмайды. Сан тарапта ойын жүйелі бере отырып, көркемдік детальді, яғни көркем шығармадағы белгілі бір мағыналық түрлерін, соның ішіндегі пейзажды тілдік орамның керемет үлгісімен бере білген. Табиғат эстетикасын сөз өнерімен өрнектеп бейнелеудегі қолтаңбасы қаламгердің танымдық көзқарасын айқындап, яғни пейзаж тірі мен жансыз арасындағы байланыстың образын әсерлі бейнелеу арқылы ашып, детальдарды қолдануы екі жақты көркемдігін айқындай түседі.

Ал енді Қ.Ысқақтың образдарды сомдаудағы тәсілі өте ерекше. Замандастары мен қаламдастарының образы жоғарыда талданып өтілді. Қаламгерлер образын сомдау барысында ерекше стилі арқылы оларды сипаттауда мінсіз мінезі мен болмысын көркем сипатта ұсынған. Бұл арқылы автор бойынан өнерге, соның ішіндегі сөз өнеріне және оны тудырушы иесіне деген үлкен жауапкершілікпен қарап, аса ыждаһаттылықпен сомдауды мақсат тұтқандығы көрінеді. Осылайшы өзімен оқырманды досы етіп сырласқандай әсер қалдырады.

Автор өзінің мықты суреткерлігінің арқасында роман-эссенің ерекше жанр түрі болып саналатындығымен тамсандырып, сүйсіндірмей қоймайды. Әрбір тарауында қаламгер жан-жақты шығарманың ерекшелігі мен құндылығына назар салып, түйінді тұстары мен негізгі бағыттарына ерекше назар аударған. Оған дәлел шығарма өне бойы тек баяндау тәсілі арқылы ғана көрініс таппай, автор тарапынан шынайылық пен жүйелі ойдың шырмауының аса жоғары деңгейде суреттеліп жазылғанына көз жеткіземіз.

Қорытынды

Роман-эсседі қаламдас-замандастарының шығармашылық, суреткерлік талантын мойындай отырып, олардың көпшілікке беймәлім адами болмысын, кісілік келбетін, адамгершілік қасиетін, азаматтық ұстанымын айтуға, қамтуға тырысады. Әсіресе, әдеби орта мен зиялы қауым өкілдерінің кеңес тұсында көрген қысымдары мен қолдан жасалған түрлі науқандардан шеккен азабы аз емес. «XX ғасырдағы кеңестік кезеңнің шын бейнесін тануда да роман жанры көмекке келері анық. Әсіресе, ұлттық рухты жоюға арналған алып машина жұмыс істеп тұрғанда, сол машинаның апанына жұтылып кетуден сескенбей өз міндетін адал атқарған жазушылар еңбегін дұрыс бағалаған абзал» [9, 35-б.].

Алды Аймауытов, Торайғыровтардан басталып, берісі Әуезов, Мұқамедхановтарға жалғасқан теперіштің алпысыншы жылдарғы шарпуы өздерінің тұтастарына іріткі салып, ұйымшылдықтарының іргесін сөге жаздағаны автордың баяндауында әсерлі шыққан. Әулеттің ғана емес, әлеуметтің назарында болғанын, әрқайсысының қазақ қоғамындағы орнын, ел мен жер ұғымын түйсінудегі, ұлт пен ұрпақ алдындағы борышын сезінудегі қаламгер ретіндегі жауапкершілігін, азаматтық іс-әрекетін, пенделік әлсіздігі мен әділетті әрекеттерін келісті жырлап, құнарлы тілмен жеткізген. Кейінгі толқын қаламдастарына, жазушылардың шығармашылық шеберханасынан тағылым алам дейтін әріптестеріне, қаламгердің көркемдік құпиясының қалтарыстарын зерделесем дейтін ізденушілерге көл-көсір пайдасы барын да ескеруге тиіспіз.

«Келмес күндер елесі» роман-эссесі – қазақ әдебиетін көркемдік, жанрлық, тақырыптық, деректік, танымдық тұрғыдан байытқан құнды дүние.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақ романы: өткені мен бүгіні: Ұжымдық монография. – Алматы: Алматы баспа үйі, 2009. – 679 б.
2. Ш Қабдолов оқулары. Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 398 б.
3. Ысқақ Қ. Келмес күндер елесі: роман-эссе. Т. 1. – Алматы: «Ана тілі баспасы» ЖШС, 2013. – 456 б.
4. Нұрманов А. Құланның ажалы. Роман. – Алматы: Жазушы, 1969. – 221 б.
5. Ысқақ Қ. Беу, ақсақ дүние... Хикаяттар. – Алматы: Раритет, 2004. – 288 б.
6. Қабдолов З. Шығармалары. Т.5: Ғылыми зерттеулер. Әдеби-көркем сын. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013. – 328 б.
7. Арнауов М. Психология литературного творчества. – М.: Прогресс, 1970. – 654 с.
8. Ысқақ Қ. Келмес күндердің елесі // Жұлдыз. – 2008. – №6. – 208 б.
9. Камалқызы Ж. Мәңгүрттік – ұлттық санаға түскен дерт // Ясауи университетінің хабаршысы, 2013. – №2. – Б. 28–35.

REFERENCES

1. Qazaq romany: otkeni men bugini: Ujymdyq monografiya [Kazakh novel: past and present: Collective monograph]. – Almaty: Almaty baspa uyi, 2009. – 679 b. [in Kazakh]
2. Ш Kabdолоv оқулары. Halyqаралық gылым-теоріалық konferensia materialdary [Materials of the international scientific-theoretical conference]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2010. – 398 b. [in Kazakh]
3. Ysqaq Q. Kelmes kunder elesi: roman-esse [Kelmes kunder yelesi: novel-essay]. Т. 1. – Almaty: «Аna tili baspasy» JShS, 2013. – 456 b. [in Kazakh]
4. Nurmanov A. Qulannyn ajaly. Roman [Kulannyn azhaly. Novel]. – Almaty: Jazushy, 1969. – 221 b. [in Kazakh]
5. Ysqaq Q. Beu, aqsaq dunie... Hikaiattar [Beu, aksak dunie... Stories]. – Almaty: Raritet, 2004. – 288 b. [in Kazakh]
6. Qabdolov Z. Shygarmalary. T.5: Gylymı zertteyler. Adebı-korkem syn. [Sochineniia. Vol.5: Scientific research. Literary art criticism]. – Almaty: Qazaq enciklopediasy, 2013. – 328 b. [in Kazakh]
7. Arnaudov M. Psihologia literaturnogo tvorchestva [Psychology of literary creativity]. – M.: Progress, 1970. – 654 b. [in Russian]
8. Ysqaq Q. Kelmes kunderdin elesi [Kelmes kunder yelesi] // Juldyz. – 2008. – №6. – 208 b. [in Kazakh]
9. Kamalqyzy J. Mangurttik – ulttyq sanaga tusken dert [Mangurtyk is a disease that has fallen into the national consciousness] // Iasayi universitetinin habarshysy. – 2013. – №2. – B. 28–35. [in Kazakh]